

OBNOVENÍ POŘÁDKU

***(Bratislava)

Už devátý rok pokračuje úsilí restaurovaného totalitního režimu zardousit v Československu všemi silami a způsoby svobodnou kulturu. Metodami civilizovaného násilí měla být znemožněna duchovní tvorba rozsáhlé vrstvy inteligence — spisovatelů, společenských vědců a umělců nejružnějších oborů. Navzdory tomu jsme svědky skutečnosti, že Edice Petlice už překročila první stovku titulů; došlo k publicistické explozi v souvislosti s Chartou 77; navzdory procesům nebyl umlčen hudební underground; soukromé filosofické a vědecké přednášky, semináře a diskuse — byl rozbíjen a ohrožován zásahy policie — pokračují. Poselství českého historika Jana Tesaře benátskému Biennale — „promáslujeme nás, ale my tvoříme“, není silácký výkřik, ale sebevědomé konstatování skutečnosti.

Za nový jev v tvorbě české svobodné kultury lze považovat okolnost, že se snad po prvé od r. 1969 hlásí ve větší míře o slovo společenští vědci. Na bilanci roku 1978 bude dost času za rok; ale už dnes je zřejmé — podle rukopisů, které jsou připraveny v exilových i cizojazyčných západních nakladatelstvích — že vyjde slušná řádka historických, politickovědních i politických knížek z pera českých autorů.

Většina z nich se vrací k Únoru, k roku 1968 a k období bezprostředně následujícímu. Bez iluzí, bez legend, bez ideologizování i bez vyčichlé polemiky, např. se zastánci „reálného socialismu“, zkoumají autoři těchto prací především vnitřní příčiny opakovaných selhání v osudových momentech moderních čes. dějin, domácí příčiny porážky Pražského jara 1968 a společenské, které byly uvedeny v pohyb při normalizaci a konsolidaci.

Jsou to práce kritické, vycházející z toho, jak se říká v úvodu jedné z nich, že „sebeúctěsný a nekritický vztah k minulosti je vždycky jen sebou budoucích selhání“. A taky sebekritické: ukazuje se, že léta života v československém apartheidu byla také obdobím významného lidského a myšlenkového vzrání jedné či dvou generací někdejších komunistických intelektuálů.

Formou několika výňatků chceme představit čtenáři jeden z těchto rukopisů. Jmenuje se Obnovení pořádku a jeho autor, bývalý vysokoškolský učitel žijící nadále v Československu, v něm na ploše dvouset stran líčí, co je to „pořádek“ v pojetí tzv. reálného socialismu, jak a čím byl tento pořádek narušen v roce 1968 a jak byl obnoven po sovětském zásahu v srpnu.

V popředí autorova výkladu rozčleněného do osmnácti krátkých kapitol není „vysoká politika“, ale politické, společenské mechanismy, jež byly při obnově pořádku uvedeny do pohybu v jednotlivých sférách života společnosti i každého občana. Výsledkem je velmi plastická odpověď na otázku, jak, za jakou cenu a jakými prostředky (zejména v kapitolách Hlavní články, Informace, Proskřibce, Existenční persekuce, Civilizované násilí, Rukojmí státu, Státní lež, Korupce) i proč tak snadno bylo dosaženo adaptace obyvatelstva na daný stav. A také kladnou odpověď na otázku, zda v sobě československá společnost ještě nadále

skrývá latentní možnosti nového sociálního experimentu a změny.

Naše letmá procházka rukopisem mohla zachytit jen zlomek autorových myšlenek a argumentace; avšak pro čtenáře v Československu, který si nemůže obstarat ani její rukopisné vydání v edici Petlice, ani chystané knižní vydání zahraniční (Index, Kolín nad Rýnem), přispějí bezesporu i naše ukázky z rukopisu k přemýšlení a k diskusi. Proto je uveřejňujeme, třebaže bez vědomí a souhlasu autora.

V. P.

Nepořádek

Snad žádný jiný systém na světě nemá tak přesně stanovenou a léty upevněnou podobu, v níž se jeví svému lidu, než reálný socialismus. Je totální pořádek, ne ve smyslu řádu, ale jakési politické uklizenosti, kde musí být všechno aspoň navenek na svém místě a jevit se jako neotřesitelný soulad všech věcí. Denně jsou občané v reálném socialismu konfrontováni s tímto pořádkem, je jim vtlučen do vědomí. V domě reálného socialismu ví každý přesně, kam které dveře vedou, jaké místo je komu vymezeno, jaký časový rozvrh tu vládne, jak se máme chovat, abychom dostali k večeři větší kousek masa. Je to pořádek nanejvýš formální, ale o to přísněji musí být dodržován. Tato uklizenost má především politickou povahu, největším proviněním proti pořádku je každý pokus o jeho zpochybnění ve jménu čehokoliv, třeba ještě lepšího pořádku. Dům se sice může viklat v základech a podlaží mohou být prohnílá, ale vše musí zůstat na svém místě a svévolně se nikdo nesmí pustit do zachraňovacích prací.

Toto vědomí pořádku musí být v reálném socialismu společné všem a nikdo není od něho osvobozen. Stát pak platí celé zástupy strážců, kteří na tento pořádek dohlížejí a domluví rázně každému, kdo by ho chtěl porušovat.

Historický smysl tohoto pořádku je v jeho formální existenci. V obyčejném životě, mimo politický pořádek, vládne samozřejmě nepořádek, který je všem na očích. Je to nepořádek ve všech funkcích sociálních institucí, nepořádek v hospodářské sféře, v zásobování, službách, v lidských vztazích atd. Tento nepořádek není žádným tajemstvím mezi lidem a vládou, je předmětem denních rozhovorů a píše o něm dokonce i noviny. Ale pokud tento skutečný nepořádek neohrožuje onen formální pořádek politický, je jeho existence trpěna jako něco zcela normálního.

V Sovětském svazu se tento formální pořádek věcí upevňoval už od třicátých let a dopracoval se téměř k dokonalosti. Dvě desetiletí stačila také na to, aby se i v lidových demokraciích vytvořila ona nepohnutost věcí a přísně střežená úcta k formálnímu pořádku reálného socialismu. Tento pořádek se pak převážně projevoval svými vnějšími znaky. Těchto zřetelných znaků jsou stovky a lid reálného socialismu je umí číst. Jejich neměnnost je právě výrazem onoho formálního pořádku. Těmito znaky jsou třeba neměnná

hesla vyvěšená na zdech a střechách domů, neměnný typ fotografií na prvních stranách novin a neměnné úvodníky, neměnné přehledky a manifestace, stále stejné oslavy stejných výročí, stejné výzvy k rychlé sklizni obilí a k socialistické soutěži, neměnné polibky státníků a výstavby jejich projevů, neměnný obraz sjezdů s pionýry, kteří proběhnou středem sálu a odevzdají představitelům květiny, neměnné státní pohřby a kladení věnců [...].

Není třeba mít hodně fantazie, aby si člověk představil, jak poplašně působily v roce 1968 na lidovědemokratické okolí a Sovětský svaz přeměny vnějších znaků československého socialismu. Jsem přesvědčen dodnes, že především tyto změny na fasádě československého společenství podminily nejpodstatněji názor, že se zde projevuje rozsáhlý nepořádek. Protože ani při zlé vůli se nedalo najít nic, co by svědčilo o nějakých pronikavějších změnách ve společenské struktuře; do soukromých rukou nepřešel ani zlomek z národního majetku, nerozpadlo se ani jediné zemědělské družstvo, nebyla založena žádná opoziční strana a komunistická strana se nevzdala žádného stěžejního teoretického postulátu. Vláda, pravda, uvažovala o skromné dolarové půjčce, ale v zápětí to bylo odhaleno jako kontrarevoluční akt. A trestající státy si krátce na to začaly vypůjčovat miliardy, kterých je dnes pořádný kopec.

Tento typ argumentace ovšem na odpůrce československého experimentu nepůsobil. Ti sledovali především znakovou soustavu československého politického života a především v ní shledali plno nepořádku. Když šlo například o kardinální otázku vedoucí úlohy strany, nestačilo proti sovětské přesile argumentovat skutečností, že jediná strana rozhodovala dále o všem podstatném a o jiné nebylo ani řeči, že mužové ledna nebyli ani schopni připustit si myšlenku na pluralitu. Podstatné bylo, že se vedoucí úloha strany přestala uplatňovat oním jediným povoleným způsobem a to se okamžitě projevilo ve vnějších projevech veřejného života. [...]

Hlavní článek

Evidentní fakt: v době, kdy se vraceli českoslovenští straničtí a státní činitelé z Moskvy po podepsání protokolu, se tradiční role komunistické strany změnila k nepoznání. Nebylo tedy těžké vyhledávat hlavní článek. Bylo zřejmé, že na prvním místě musí být zaveden pořádek v Komunistické straně Československa, aby měl vedoucí úlohu vůbec kdo plnit. A když už se mluví o straně, nemá v reálném socialismu na mysli nikdo nic jiného než její nejužší vedení, její centrum, ústřední výbor a předsednictvo, sekretariát a pak základní aparát na všech stupních. Členstvo je až na posledním místě, protože je stejně manipulovatelné jako všichni ostatní občané. A pořádek ve vedení československé strany nemohl v dané situaci znamenat nic jiného než jeho změnu.

Dosavadní vedení KSČ, převážně anebo aspoň zatím převážně dubčevské, se vrátilo z Moskvy sice fyzické celé, ale psychicky a morálně zložené. Po „rozhovorech“ muselo být jejich účastníkům jasné, že nebude odpuštěno nikomu, kdo hájil československý experiment a kdo ve svém přesvědčení vytrval. Každý byl zvážen a kdo byl shledán lehkým, byl předurčen k zatracení. František Kriegel musel jít okamžitě a byl také bez většího odporu vydán. I Dubčekovi a Smrkovskému muselo být zřejmé, že jejich viny nebudou odpuštěny. Vždy mě v této souvislosti dráždila spekulativní otázka, proč se tito lidé nevzdali okamžitě rolí, v nichž byli soustavně ponižováni. A hráli tak vlastně ve hře, určené k oklamání pobouřeného lidu. Smrkovský píše ve svých pamětech, že uvěřili iluzivní, ale příjemné myšlence, že by mohli aspoň něco z obrodné éry zachránit. Jenže spíše tu hrála úlohu tradice. Márně pátrám v paměti po nějakém členu úzkého vedení vládnoucí strany, který by se vzdal funkce jen proto, že by už prostě dále nemohl. Vynořují se mi jména těch, kteří byli zastřeleni, oběšeni, pomluveni a vyhozeni, odsunuti do oficiálního zapomnění, ale ani jeden, kdo by řekl: jdu pryč, protože tohle už dělat nemohu! Umění odejít nebylo nikdy silnou stránkou komunistické politiky. Je tomu snad tak proto, že reálný socialismus nikdy nedovoluje svým politikům odejít se ctí, vždy jen s hanbou a slinami pomluv na tváři. A do onoho příslovečného propadliště dějin se nikomu moc nechtělo.

Tato tradice tvrdošíjného setrávání ve funkcích pomohla režisérům československého dramatu dovést hru bez větších těžkostí do konce. Jak jinak by se jim asi režirovalo, kdyby nejvýznamnější politikové pražského jara měli dost historického povědomí a odmítli hrát role figurek na střelnici. Zvláště v té době, kdy solidarita snad ještě nebyla prázdným slovem, kdy všeobecné vědomí spoluzodpovědnosti nebylo ještě rozhlodáno příštím sobectvím. [...]

Typování

Tak zvaná členská základna vládnoucí strany v reálném socialismu je těžko definovatelné seskupení lidí. Uplynuly celé věky od doby, kdy komunistické strany ve východní Evropě vytvářeli lidé ideově spříznění, ochotní přinést oběti pro myšlenky rovnosti, sociální spravedlnosti a svobody. Jakmile se tyto strany staly stranami vládnoucími, změnilo to podstatně i jejich členskou základnu. Vládnutí už není ideová záležitost, je to záležitost přísně praktická.

Byl jsem členem vládnoucí strany bezmála dvacet let a pocit ideové spřízněnosti jsem měl jen kdysi na samém začátku v kruhu stejně mladých a exkluzivně uvažujících lidí. Později jsem ve vládnoucí straně potkával stoupence nejružnějších politických názorů. Oddané vyznavače lepších tradic hnutí, omezené sektáře, věrozvěsty stranické mytologie, praktiky moci, cynické manipulátory, chladně obchodníky s ideologií, vypočítavé kariéristy bez ideové příslušnosti, obyčejné lidi, kteří se nehlásili k žádným

ideám, přesvědčené křestany, apolitické aktivisty, kteří ve straně vybíjeli přebytek energie, managery ekonomického zaměření, kteří stranu chápali jako podnik, který je třeba řídit, pak značnou část lidí, pro které strana nepředstavovala nic jiného než únavné břemeno schůzi a školení. Setkal jsem se však ve straně i s ideově vyspělými antikomunisty, upřímnými obdivovateli západní konzumní společnosti, se stoupenci konkurenčního kapitalismu, antisemity rosenbergovského ražení, atd. atd. Kvantitativní zhodnocení tohoto stavu podat pochopitelně nemohu a těžko se najde sociologické pracoviště, které by se o takovou úlohu pokusilo.

Je přirozené, že strana v tomto složení nemůže pohodlně vládnout bez přísného centralistického principu. Vládne proto jen nejužší centrum ideově spřízněné mocenským pragmatismem a členská základna funguje pouze jako příjemce instrukcí, direktiv, ideových směrnic atd. Kromě toho vytváří ještě svou početností iluzi masové základny.

Rok 1968 probudil v této členské základně vzpomínky na lepší časy jakobinských diskusí, chuť objasnit si temné stránky minulosti a utvořit program pro budoucnost. Ovšemže i tato aktivita zasáhla jen menší část členstva. Stimulativní úder dostala tato v podstatě ztrnulá základna až v den invaze. Ten pak vyburcoval k ideové aktivitě téměř všechny. Avšak směrem, který představoval pro její vládnoucí poslání vážné nebezpečí.

Nové, konsolidované centrální orgány měly na výběr jen dvě alternativy, buď tak jako v Maďarsku po roce 1956 členskou základnu zrušit a vybudovat novou, anebo ji drasticky zdecimovat a zbytek přivést k pořádku. Protože československá politická tradice ponouká vždy spíše k položitým řešením, rozhodlo se nové vedení pro druhou alternativu a odstartovalo tak jako už vícekrát v minulosti velkou prověrku členstva. Ve starší sovětské terminologii se tomu říkalo čistka, ale v rámci domácího terminologického pokrytectví se tomu vždy říkalo prověrka.

Hned na začátku muselo být jasné, že smyslem prověrky nemůže být vytvoření jakési nové ideové spřízněnosti; v takovém případě by z masové strany zůstala jen nepočetná sekta a iluze masové základny by byla zničena. Mělo jít pouze o to, vytvořit z členské základny onen starý bezideový konglomerát nejrůznějších tajných vyznání, který by spojovala jedině poslušnost a schopnost plnit funkci spolehlivého příjemce instrukcí a direktiv.

Za tím účelem bylo vytvořeno svým způsobem obdivuhodné prověřkové schéma a členská základna byla rozdělena na tři kategorie — na zdravé jádro (nepříliš početné), na exponenty pravice (určené k vyloučení) a na pomýlené a svedené (hlavní masa), o jejichž osudu rozhodne prověrka a další chování. Zdravé jádro prověřovalo, exponenti pravice byly vyloučeny a pomýlení a svedení byli pacifikováni. Plán byl jednoduchý a konečně i realizace byla dost jednoduchá. [...]

Vyloučení

Se mnou se strana rozešla nedramaticky a věcně. Byl jsem pozván na obvodní výbor strany. Vědom si toho, že vše bylo rozhodnuto už předem a že jsem byl rozhodnut i já sám, dostavil jsem se do místnosti, ve které sedělo asi patnáct zachmuřených a nevlídných mužů. Nikoho z nich jsem neznal a nikdo z nich neznal zřejmě mne. Dali mi do ruky několik stránek s vtipně vybranými citacemi z mých článků a statí. Přeletěl jsem těch několik stránek očima a hned jsem věděl, že nic nebylo zkomoleno, všechno tam bylo tak, jak jsem to napsal. A na to se mě právě zeptali. Odpověděl jsem, že věty vytržené z kontextu, které jím zněly neuvěřitelně v uších, jsem napsal skutečně já. Pochopil jsem, že je zbytečné cokoli dodávat, nelíbil jsem se jím právě tak jako oni se nelíbili mně. Měl jsem být potrestán za to, co jsem napsal a to mi připadalo přiměřené, dokonce jaksi čestné. Člověk má přece stát za myšlenkami, které měl odvahu sdělit veřejnosti. Byl jsem rád, že mě nevylučují pro nějakou hloupost, kterou bych musel vyvracet. O čem jsme se ještě měli bavit? O zásadách textové kritiky? Trvalo to sotva půl hodiny, dodnes lituji, že jsem si neodpustil poznámku o neprůkaznosti takového souboru vět vytržených z kontextu a že jsem je požádal, aby mě nechali hodinu o samotě s Leninovými spisy a že jím připravím materiál na jeho posmrtné vyloučení z VKS (b). Legitimaci jsem pak odevzdal sekretáře v předpokojí. [...]

Informace

Když byl znovu ukován a zpevněn hlavní článek řetězu, t.j. komunistická strana, od svého vedení až po členskou základnu, bylo pak už o mnoho snažší navlékat na něj další články k obnově pořádku. Na nový pořádek čekalo národní hospodářství, masové organizace, celá kultura a hlavně informační systém. Ten na prvním místě, protože řízení informací je základní podmínkou pořádku v reálném socialismu. [...]

[...] Reálný socialismus žádá, aby především po formální stránce vládl v systému informací pořádek. To znamená, že se v podstatě nezkoumá efektivnost, působivost a přesvědčivost a dokonce ani věcná pravdivost informačních útvarů v masmédiích, hlavní je aby vytvářely dojem, že slouží státní politice a bezprostředním zájmům strany. Přitom se mlčky předpokládá, že občané nejsou tak na hlavu padlí, aby věřili všemu, co se jim prostřednictvím informačních prostředků vtlučí do hlavy. Občané v souladu s tímto předpokladem informačním prostředkům nevěří, jsou přesvědčeni, že v nejlepším případě tyto prostředky oznamují jen půl pravdy a ještě častěji ji zamlčují. Jsou nakloněni věřit spíše opaku toho, co slyší. Jestliže informační prostředky příliš často opakují, že k zvýšení cen nedojde, vytvoří před obchody fronty a pro každý případ se zásobí.

Avšak celý tento mumraj lži a naivní propagandy má ještě jeden smysl. Vytváří v člověku jakousi normu pro hodnocení běžných záležitostí, vytváří jednoduchý ideologický návod pro obezřetné chování. Občan se z informačních prostředků na názorných příkladech dovidá, co se smí a co se nesmí, co stát odměňuje a co trestá, kdo jsou přátelé a kdo nepřátelé, co je černé a co je bílé. Prostřednictvím řízených informací dostává složitá problematika vnitřního života společnosti a zamotanost vnějšího světa jakousi uniformu, podle které je lehké poznatelná. Když si občan osvoji toto základní rozeznávání uniforem, je jeho život snadnější, nedopouští se politických omylů z naivity. Mezi uniformovanou problematikou se pohybuje jako ve známém světě, nemusí se bát, že zakopne, že ho něco zaskočí. Když nechce, nemusí vůbec myslet. [...]

Existenční perzekuce

Prověrky končící vylučováním a škrtním byly první podmínkou obnovy pořádku. Jak už bylo řečeno, byly provedeny bez skrupulí a bez oně lokální, rodinné a krajanské smířlivosti, která jinak provázela podobné menší čistky v minulosti. Jenže samotné vylučování a škrtní členstva strany by nemělo zdaleka onen pacifikační a zmrazující účín, kdyby nebylo doprovázeno existenčním ničením téměř všech takto postižených a současně všech nestraníků z křesťanského a občanského tábora, kteří se angažovali v obrodném procesu.

Tímto aktem jednorázového existenčního postihu byly zasaženy desítky tisíc lidí. Je dobře možné, že počet existenčně persekovaných lidí přesáhl číslo sto tisíc.

V hotové socialistické strukturě byla metoda hospodářské perzekuce v takovém rozsahu použita v dějinách reálného socialismu poprvé. V tomto ohledu to tedy je nový fenomén v dějinách socialismu a stojí za to se jím zabývat. Především proto, že se prostřednictvím tohoto aktu vyjevila ryze politická použitelnost totální hospodářské moci státu bez ohledu na zákony. Řekl bych, že teprve na československé zkušenosti byla účinnost této metody na pacifikaci pobouřeného lidu plně oceněna a zaznamenána jako přínos do praxe moci. Jestliže má nějaké svědectví o československé zkušenosti obecnější význam, pak je to především svědectví o drtivé síle spojených kádrových útvarů od ministerstva po poslední komunální pracoviště v zapomenuté obci. Spořádaně projevená touha československého lidu po demokratičtějšímu způsobu života nebyla rozdracena tanky a pěšáky bratrských armád, ale kádrovými byrokraty na všech stupních, propouštěcími dekrety, reorganizacemi, přeloženími, beznadějnými posudky a jinými důmyslnými prostředky bez krve, křiku, soudů a masových protestů. [...]

Tímto aktem byla předznamenána, jak mnozí žertují, doba chlebová, v níž nad všemi jinými motivacemi lidských činů převažuje strach o chleba.

V tomto období se jedna komunistická generace přesvědčila na vlastní kůži,

jak asi chutnaly různé revoluční akce, namířené v pounorovém období proti té části obyvatelstva, které se stalo obětí překotné socializace. Tehdy, přirozeně, na vrcholu revolučního nadšení, nebyly brány do úvahy jemné lidské aspekty velkého procesu přeměny společnosti, zdálo se, že některé křivdy jsou nevyhnutelné v zájmu světlé budoucnosti celé země. V zájmu této budoucnosti byl očištěn státní aparát od nepřátelských živlů, stejně protříděn byl důstojnický sbor armády, proběhla akce 70 000 do výroby, státní moc se vypořádala s kláštery a jinými institucemi církve, rozehnala skauty a jiné dobrovolné organizace, proběhla akce B, teď už nevím jestli to B znamenalo buržoazie nebo byty, ale skutečností je, že majitelé reprezentačních bytů ve městech se stěhovali na venkov. Proběhla demokratizace vysokých škol, jejíž obětí byli mnozí profesori a řada studentů. Pak opět probíhalo potlačování kulaků a výhrůžné manévry okolo rolníků, kteří nechtěli vstoupit do družstva. Jejich děti nebyly přijímány na vysoké školy. A pak to, co se vůbec těžko přiznává: část tvůrčí inteligence, která pohlížela s nedůvěrou na opojení z příslibu světlé budoucnosti, byla na dlouhá léta zbavena možnosti podílet se svým vkladem na duchovním životě národa.

[...] Mravní ubohost celé této existenční persekuce československé inteligence spočívá v celkové zbabělosti jejích autorů a vykonavatelů. Tajné směrnice, tajné příkazy a tajné seznamy. Tím, že nebyly vydány jasné směrnice, změnila se mnohde tato persekující akce v mučivou hru. Jistě sloužilo smyslu celé věci, když byly desetitisíce lidí udržovány v nejistotě, dohnány pak k zoufalým pokusům žebrot o milost, pokořovat se, psát vlivným osobám o přimluvu, stylizovat rozsáhlé sebekritiky. Pamatuji se na muže s normální dávkou statečnosti a sebedůvěry, kteří se po roku ponižujícího boje o existenci změnili v ustrašené bytosti s převrácenou stupnicí těch hodnot, kterým dříve věřili. Chce se mi věřit, že tato hra nebyla součástí promyšleného sadistického plánu, ale jen plodem typicky československého šlendriánu. Ukázalo se, že v podmínkách reálného socialismu je možné obnovit otřesené postavení strany bez drastických zásahů brachiální moci.

Jestliže reálný socialismus této moci používá v podobě stříkaček, pendreků a slzotvorného plynu, kopíruje bezduše taktiku policejních zásahů na Západě. Totalitní stát drží v rukou mocnější nástroj: všichni občané jsou jeho zaměstnanci a on je může bez problému přesouvat po stupnicích odměn, dobré odměňovat a nehodné trestat. Zdecimování československé inteligence nebylo samo o sobě rozhodující pro obnovení pořádku a samo o sobě neověřilo efektivnost nové metody. Její efektivnost potvrdil až druhotný účinek: pacifikace základní masy obyvatelstva, která se na příkladě persekované inteligence přesvědčila, že se nevyplácí pálit si prsty v politice a že žádný politický ideál není tak lákavý, aby se člověk kvůli němu musel vzdát plného užívání konzumních radostí, které reálný socialismus v Československu poskytuje. Avšak běda státu, který už nebude mít co rozdávat!

Civilizované násilí

[...] Při obnovování pořádku nedošlo ani k žádné krajnosti. Nedošlo k deportacím a k hrdelním procesům a nedošlo také k všeobecnému pardonu a začátku od nuly. Zdá se, že pesimisté i optimisté nezakalkulovali do svých úvah onu třetí možnost — velké civilizované násilí na značné části československé inteligence.

Lze předpokládat, že základní obrys plánu byl vypracován doma, protože má ryze československý charakter. Vycházel ze znalosti poměrů, z tradice, opíral se o historické zkušenosti z třista let poroby a šesti let války, o zkušenost z celých minulých dvaceti let. Byl to prostě plán, který počítal s českou a slovenskou povahou, s danou životní úrovní, s ověřenou náklonností ke kolaboraci, s odporem ke krajnostem atd. Autorsky se k tomuto plánu nikdo nepřiznal, možná to bylo ryze kolektivní dílo.

[...] Ideovým východiskem a jakousi programovou základnou pro toto nové civilizované násilí se stal dokument známý pod jménem „Poučení z krizového vývoje“. Tento text si nedělal velké nároky na teoretické zhodnocení snad nejzávažnější zkušenosti evropského komunistického hnutí v posledních dvaceti letech: byl to text utilitární, jehož jediným smyslem bylo několik odstavců z chatrné pragmatické logiky, o kterou by se opřely jednotlivé konkrétní kroky tak zvané normalizace. Byl to text pro danou chvíli, narychlo spichnutý a jako takový rozhodně nevešel do dějin revoluční teorie. Byl udělán jen pro domácí potřebu a i KSSS se k němu od začátku chovala rezervovaně. Tento text však rázem vrátil argumentaci, řeč a zacházení s fakty do padesátých let. [...]

Proč mluvím o tomto násilí jako o násilí civilizovaném? Protože se vyhýbalo starým explicitním formám násilí. Personální šéfové se loučili s propuštěnci podáním ruky. Zákazy byly vyslovovány s provinilým úsměvem a nabídkou sebekritiky. Umlčení se dělo důstojně, bez rány přes hubu. Nikdo z představitelů československé inteligence nebyl systematicky ztlučen. Nikdo nebyl donucen umřít hladem nebo žebrot, ve vězeních se s vězněnými doktory zacházelo podle předpisů. V některých případech si bylo možné svobodně zvolit vyhnanství, proskribovaní mohli žít dále ve svých bytech, jezdit ve svých autech. Zakázání autoři mohli s jistým rizikem publikovat v zahraničí, výsledky na státní bezpečnosti se konaly zpravidla v pracovní době, nikdo nebyl buzen ve čtyři hodiny ráno, vyšetřovatelé se svým obviněným nevysmívali a hrubě jim nespírali, odposlouchávací zařízení byla v bytech instalována decentně, bez poškození nábytku; komu nevadily výsledky, mohl promlouvat se zahraničními novináři a stýkat se se stejně postiženými, a každý měl možnost napsat hanopis na sebe sama a na své přátelé, být pak podezřívavě prozkoumán a možná uznán jako vhodný polepšený hříšník. Když se to tak vezme, je to dost velká škála možností pro pronásledovaného intelektuála. V tom je právě civilizovanost tohoto násilí.

Devastace, kterou toto násilí vyvolalo v oficiální formě duchovního života,

se nedá zakrýt nijakými statistikami a organizovanými manifestacemi loyality. Ale to hlavní bylo splněno, československá inteligence se chová tak, jak to předpisuje znaková soustava reálného socialismu. Její oddanost je formálně ještě dokonalejší než v jiných zemích. Hojně jsou rozdělovány státní ceny a tituly zasl. a nár. umělců. Kdo viděl Československo v průběhu roku 1968, musí shlížet s úctou na politickou efektivnost, s jakou byl obnoven pořádek v řadách československé inteligence. Tento pořádek má, kromě jiných, jednu základní chybu. Kdyby sám režim potřeboval náhle nosnou myšlenku či nepředpojatou analýzu závažného sociálního problému, nemá koho požádat o pomoc. Civilizované násilí zničilo odvahu myslet, chuť kritizovat a odhodlání stát za poznanou pravdu.

Policie

Připomínám, že k nasazení pohotovostních oddílů v bílých přilbách s obuškou došlo jen v první fázi obnovování pořádku. Pro československou inteligenci, nebo lépe řečeno, pro tu její část, kterou nebylo možné znormálovat, bylo však mnohem důležitější její setkání se státní bezpečností. Došlo k němu postupně od roku 1970. Tedy poměrně pozdě. Zdá se však, že státní bezpečnost bylo potřebné napřed zreorganizovat, připravit na její úlohy v obnoveném pořádku, vyzbrojit ji novou argumentací, a seznámit ji s místem, které jí bylo v této fázi vývoje vymezeno. Protože ty paralely, které v rozhořčení vytváříme k padesátým letům, jsou na místě jen v detailech. Jinak je státní bezpečnost sedmdesátých let v podstatě velmi odlišná od svých předchůdců dokonce i v letech šedesátých. Odhalené nezákonnosti z padesátých let zanechaly stopy na jejím postavení ve společnosti a především na jejím postavení vůči vládnoucí straně. Státní bezpečnost zachází většinou jen tak daleko, kam je jí to usnesením stranických orgánů dovoleno. To se projevuje jak v metodách její činnosti, tak v onom balancování na ostří tak zvané socialistické zákonnosti, což je dáno především formálním respektem před zákony. Přítomnost této organizace je přece jen lepší než její minulost. A na tomto konstatování nic nemění skutečnost, že úroveň jejich příslušníků a faktická beztrestnost jejich aktivity plodí násilí které je výsměchem neformálně pojímanému právu, zákonnosti a oficiálnímu ujišťování o respektování lidské důstojnosti. [...]

Pro obecný lid je dnes vnitrák povaleč, který žije z jeho práce. K bezpečnosti jdou chlapi, kterým se nechce pracovat, ten zná toho a ten zas onoho, všechno to byli od malička ulejšváci, ve škole se jim nechtělo učit a v práci se nepřetřhli. Ale, dal se k bezpečnosti, dostal okamžitě státní byt. Žena mu nepracuje, může si dovolit nechat ji s děckou doma. Uniformu má ve skříni a neoblékl by ji za živý svět. A všude si píše, že je státní zaměstnanec. To jsme my také, ne? Všechny nás zaměstnává stát. Na sídlišti ještě nikdo nemá telefon a on ho měl hned. A mají rekreační středisko s bazénem v mramorové hale. Postavili jim ho vězni. Tak a podobně slyším mluvit lid.

Romantika zmizela a zůstala vypočítavost. Policajt se stal objektem nespočetného množství vtipů a každá pointa je vystavěna na jeho mdlé inteligenci. To nikdy nebylo. Tyto vtipy se vynořily až v sedmdesátých letech. Jsou kruté, urážlivé a samozřejmě jako každé takové generalizování i nespravedlivé. Rozjařená společnost, která se řehtá nad blbostí policajtů, by asi těžko měnila s klukem, který šlape v noci po ulicích a pere se s opilci. Avšak obrovská úroda a všeobecné rozšíření vtipů o policajtech je bezpochyby sociální jev, odráží se v něm vztah nejširších vrstev k celkové přebujelosti bezpečnostních orgánů.

Dnes tedy panuje nad všemi složkami bezpečnosti přikrov všednosti, nevábne a nekvalifikované práce, stíhané lidovým posměchem. Slávu si u bezpečnosti nikdo nezíská, ani kriminalisté ani rozvědčíci z rodu kapitána Minaříka. Ubohost, s jakou jsou jejich životní příběhy prezentovány veřejnosti, způsobuje, že jsou opět jen terčem posměchu.

Pronásledovaná inteligence byla tedy v sedmdesátých letech konfrontována s jinou státní bezpečností než v letech padesátých. Státní bezpečnost pracuje v sedmdesátých letech jako sériový stroj, bez osobitých projevů. Není už opředena žádnými mýty, nechrání ani revoluci, ani socialismus, ani mír a pokoj občanů, chrání pouze nehybnost pořádku, bezpečnost jeho správce. Její práce je lehká, naprosto bezpečná a mnohdy i zábavná. Ve středu celé její činnosti stojí bdění nad lidmi, kteří se úzkostlivě snaží dodržovat zákony, kteří se nebrání palicí v ruce, kteří přijdou na pozvání, slušně a kultivovaně mluví, pomohou napsat protokol, poradí, jak pokračovat ve vzdělání dcery, při domovních prohlídkách spíše jen zaraženě sedí, stěžují si bez zjevných výhrůžek. Jsou to často lidé s věhlasem, bývalí ministři, straničtí tajemníci, filozofové, spisovatelé, historici, lidé se zajímavými životními osudy, kteří se s kdekým znají. Je poučné číst jejich dopisy, zabavené rukopisy, knihy a paměti. Státní bezpečnost je prvním čtenářem celé československé neoficiální literatury.

Výslechy, sledování, prohlídky

[...] Výslechy a sledování jsou násilnosti, kterým se dá čelit — klidem, soustředěním a sebekontrolou. A vědomím, že jsou horší věci v lidském životě. Hluboce ponižující jsou však domovní prohlídky. Těm se už nedá čelit tak lehece. Ty člověka rozechvívají, budí zuřivou ošklivost, ukazují mu jeho bídu a bezmocnost. Snad je tomu tak proto, že toto absurdní násilí přichází za vámi až do bytu, do vašeho nejvlastnějšího soukromí, do pokoje, kde usínáte se svou ženou, do pokoje, ve kterém zůstalo pár hraček, se kterými si hrály kdysi vaše děti. Cizí lidé prohrabávají váš psací stůl, při kterém jste proseděli celé roky, jsou na něm kolečka od kávy, které jste tu vypili. Z krabice se vysypou fotografie, je na nich vaše žena v tanečních, maturitní třída, v prvomájovém průvodu nesete na rameně svého chlapce, usmívá se tu na vás bratr, kterého uštvali až k infarktu. A pak ti cizí muži

otevírají každou knihu a vytřepávají jejich listy. Když jsem to viděl, bylo mi fyzicky zle. To se přece s knihou nedělá! Kniha se vezme do levé ruky a prolisťuje se. Neobrací se hřbetem nahoru a netřepe se s ní jak se zařezanou slepici. Stačilo, abych zavřel oči, a hned jsem viděl před sebou Bradburyho hasiče z jeho nesmírně pravdivé knihy o budoucnosti, ve směšných uniformách z Truffaultova filmu.

Při domovních prohlídkách v Československu se nepátrá po zbraních, tajných tiskárnách, rozmožovacích strojích, seznamech členů tajných spolků, plánech na svržnutí vlády, nic takového v bytech československé inteligence neexistuje. Pátrá se po tak zvané závadné literatuře. A to je slovo, při kterém se mě zmocňuje hluboký žal, je mi do pláče nad staletimi, které uplynuly, nad marností života těch generací vzdělců, který zasvětili kultivaci nejsamozřejmější myšlenky, že *knihy je nedotknutelná*. Voltaire si myslel, že v tomto ohledu je už vyhráno. Je až neuvěřitelné, jak hluboce se mýlil.

[...] Z těchto důvodů je domovní prohlídka nejméně snesitelná ze všech příkoří, které je státní bezpečnost v rámci legality s to vymyslet. Je to legální ponižování okořeněné předpisovou korektností. Na příkazu k domovní prohlídce jsou předepsaná kulatá razítka, družstvo prohlížečů se snaží nic nerozbit, když narazí na peníze v obálkách rodinného rozpočtu, dělají, jako by se popálili, aby si proboha nikdo nemohl myslet, že by něco mohli ukradnout. Mají zájem jen o popsaný papír, o závadné myšlenky, které jsou tam zapsány černé na bílém. Počínají si tak, jako by nevěděli, že myšlenky není možné nechat zmizet ze světa tak jako popsaný papír, že se o to pokoušela jiná družstva prohlížečů ve všech stoletích a že to nepomohlo. Anebo to třeba i vědí; dělají prostě to, za co jsou placeni.

Když od nás odešli, moje žena dlouho větrala, zuřivě pracovala s vysavačem, utírala prach a uklízela tak, jako by se ponižení dalo uklidit nebo vyvětrat.

Soud

[...] Panuje všeobecné přesvědčení, že když se někdo dostane k soudu, bývá zpravidla už odsouzen. Důvěra ve spravedlnost soudu je celkem neznámý jev a nikdy jsem se s ním nesetkal. Jakýkoliv proces v reálném socialismu je vlastně modelem sporu občana se státem. Soudce soudí jménem republiky. Jak by to vypadalo, kdyby se stávalo častěji, že republika nemá pravdu. Zvláště ti, kteří byli uvrženi do vyšetřovací vazby, věří ve své nejzašší naději, že budou odsouzeni na tu dobu, kterou si už odseděli. Osvobozující rozsudek by znamenal, že se v celém případě mýlil bezpečnostní, vyšetřovací a obžalovací aparát, a to by podrylo autoritu těchto orgánů. Známe ovšem případy, kdy byl člověk z vyšetřovací vazby propuštěn bez soudu a bez dalšího právního řešení, když se ukázalo, že proces by nedopadl jednoznačně, anebo že byl by z politického hlediska škodlivý. Takovým

šťastným lidem přirozeně nikdo nic nevysvětlí, předpokládá se, že jsou celi bez sebe radosti a že se tedy nebudou domáhat vysvětlení, návratu do své cely a řádného soudu. To platí pro všechny spory státu s občanem, nejenom pro procesy politické, ale i pracovní, majetkové a pod.

Možná byla doba, na kterou si nepamatuji, kdy byl bělovlasý soudce předmětem úcty a vážnosti a nikdo nepochyboval o jeho neúplatnosti a předsevzetí soudit podle práva a spravedlivě. Být soudcem v reálném socialismu je zaměstnání jako každé jiné, je to zaměstnání mravně pokleslé, není spojováno se ctí a mravními předpoklady, o nichž se dočítáme ve starší literatuře. Soudce se nemůže stát kladným hrdinou v zemi, kde byly tisíce lidí odsouzeny a pak zase rehabilitovány jako oběti soudní zvůle.

Soudce je prostě úředníkem státu a bdí nad dodržováním znakové soustavy pořádku v reálném socialismu. Je to předposlední článek celého řetězu státní moci před vězením. Občanům je zřejmé, že jednotlivé články v systému ochrany pořádku ve státě musí pracovat v souladu, toto vědomí je součástí velké celonárodní adaptace na reálný socialismus. Občané by se asi spíše divili, kdyby se jim tvrdilo, že soudce by měl naopak chránit právo, spravedlnost a občany před státem. Myšlenka nezávislosti soudů je po osmi letech obnovování pořádku zapomenuta. [...] Na začátku sedmdesátých let mohl být v mé zemi odsouzen do vězení kdokoli, náhodný chodec, školoupovinné dítě a jistě i sám soudce. Záleží jen na tom, aby stát měl zájem na odsouzení těchto lidí. V tom je základ hluboké a rozsáhlé nezákonnosti, která byla s obnovením pořádku v Československu nastolena. Podle zákona by měla být nejméně polovina československých občanů ve vězení, přinejmenším všichni ti, kteří někdy v životě pobuřovali nebo uráželi hlavy státu, pomlouvali a pod. Nezákonnost pak spočívá v tom, že státní moc vybírá ze všech těchto vinníků jen některé, a to podle politických potřeb dané chvíle, když třeba pocítí nutnost dát určitým skupinám obyvatelstva na vědomí, že by mohla dát zavřít i je, že soudy pracují, že vězení nepřestala existovat atd. Všechny procesy v Československu v sedmdesátých letech byly procesy v zastoupení, vytypovaný zastupoval všechny ostatní provinilce v příslušné sociální skupině anebo regionu. Vytypování těchto zástupců bylo pravděpodobně provedeno už mnohem dříve. Vybraní zástupci byli pak přísně sledováni, jejich byty odposlouchávány, evidovány jejich styky a pod. [...]

Rukojmí státu

Existuje jedna pozitivní stránka reálného socialismu, která nebyla nikdy, ani v těch nejkritičtějších diskusích československého jara, zpochybňována. Touto stránkou je péče státu o děti v ryze materiálním ohledu. [...]

Mít dítě v Československu sedmdesátých let je naprosto bezstarostná záležitost. Až příliš bezstarostná, takže se často rodí děti nepřiliš zralým rodičům. Stát poskytne matce předporodní péči, dokonalou porodnici,

dítěti zabezpečí zdravotní péči, ve zvláštních případech i nesmírně nákladnou, přispívá finančně rodičům přímo i nepřímo, staví jesle, školky, a vede dítě školou až do patnácti let. Má připravena zařízení pro mimoškolskou činnost, je schopen vzdělávat děti v uměních, ve všech možných dovednostech. Dá-li se to tak říci, projevuje socialistický stát k dětem lásku. V Československu nejsou chudé děti. Jestliže některé dítě trpí nedostatkem, žije ve špině a zanedbanosti ve vzdělání, není to vina státu, je to vina rodičů.

Za to vše si ovšem stát přisvojuje výhradní právo na výchovu svých oblíbenců. [...] (I v tomto ohledu) obnovování pořádku vrátilo všechno na staré místo a to ještě s větší důsledností. Děti byly podřízeny opět jednotné výchově, fetiši každého typu reálného socialismu. Tato jednotná indoktrinace s mnoha naprosto formálními znaky patří více než cokoliv jiného do vnější znakové soustavy pořádku. Státu nestačí, že má děti zdravé, syté dobře oblečené a šťastné v plnosti svých her, chce je mít současně seřazené v dvojstupech pionýrské organizace, organizované mávající na chodnicích při státních návštěvách, oblečené v uniformách na májových tribunách. Chce mít děti zpívající písničky o svém šťastném životě, recitující básničky a straně a o lásce k Sovětskému svazu, odříkávající nesrozumitelné texty z politické výchovy a vždy souhlasící s každým učitelovým slovem.

[...] Do procesu obnovy pořádku v tomto směru byla především zařazena škola, oblíbený objekt reform, bezbranná sféra, v níž neplatí respekt před objektivními zákony. Sféra, v níž jsou jen děti, které se nemohou bránit, a učitelé, nejtvárnější lidský materiál reálného socialismu, skládající se téměř výlučně z žen, který je možné libovolně houfovat, přeškolit, zastrašit a zposlušnit. Lidský materiál téměř vojensky organizovaný, protože na jednu četú žen stačí jeden ředitel a na jednu rotu jeden inspektor.

[...] Když vzpomínám na časy minulé, uvědomuju si, že i v padesátých a šedesátých letech vystupoval stát vůči rodičům jako únosce dětí. Při združstevňování vesnice bylo vydirání prostřednictvím dětských rukojmí často používáno a nepochybně přispělo k úspěšnosti akce. Ale s postupem času se nemravnost tohoto počínání socialistického státu začala zřetelně pociťovat a hrozeb tohoto typu ubývalo. V plné míře bylo této metody použito zase až při obnovování pořádku a opět s úspěchem. Přitom máloco je v tak příkrém rozporu se socialistickou teorií, se starou tradicí rovnosti, se vžitým kultem dětí a i s československou výchovnou zkušeností odvozenou z Komenského. Neoddiskutovatelným základem socialistické teorie vždy bylo velkorysé řešení nerovnosti dětí v přístupu ke vzdělání a v celém životním startu. A přesto jako by to bylo zapomenuto a při obnovování pořádku zvítězily praktické potřeby upevnění kázně obyvatelstva. Děti byly bezostyšně do tohoto procesu zakalkulovány a o jejich šancích po patnáctém roce neměly nadále rozhodovat jejich schopnosti a talent, ale chování rodičů.

[...] Rodičovská sdružení ve školách s dospívajícími dětmi jsou, jak si je pamatuju, kolbištěm úzkostných zápasů o konvenčně pojaté výhody pro

děti. Konverzace mezi známými a přáteli se neobejde bez společných úvah o tom, jak, s jakými konexemi, protekcemi a úplatky, zajistit starty dětí celého společného okruhu. Zkouškou přátelství a charakteru je schopnost pomoci při prosazení rodičovských záměrů. Tato široká aktivita, kterou, jak se mi zdá, se zabývají téměř všichni občané, a zvláště pak ti vlivnější, je celonárodně uznávána, stala se součástí životního stylu v Československu a cizincům připadá jistě dosti zvláštní.

To vše bylo známo i těm, kteří si vzali za úlohu obnovit v Československu pořádek. Nebyla sice přijata usnesení, tak jako v jiných případech. Nebyly vyhlášeny prověrky dětí, ale v tichém spiklenectví byl přitlačen prst na neuralgický bod všeho občanstva. Nebylo vyhlášeno veřejně, že od nynějška jsou děti rukojmími státu a že na jejich rodičích bude záležet, jaké vzdělání, jaké průpravy a jakého postavení ve společnosti se jim dostane. Stačilo, aby se váha v komplexních hodnoceních dospívajících dětí přenesla z nich samých na jejich rodiče a podle toho se jednalo, a všem rodičům bylo zřejmé, že vstupuje do platnosti zpřísněné pravidlo života v reálném socialismu: chceš-li, aby na tvoje dítě nepadla nevraživost státu, aby s pocitem rovnosti mohlo užívat péče, bezplatného vzdělání, všech výhod, příslibů dobrého zaměstnání atd., nepohněvej si svými postoji stát, buď loyální, v zájmu svých dětí se zrekni svých pravd a přesvědčení, zapoj se do obnovování pořádku, přiznej chyby a omyly a sved' je na jiné, přinejmenším se aspoň nepleť svými pochybnostmi do všeobecného díla obnovy systému!

S radostí byly přijaty výsledky, které tato politika přinesla. Podílela se podstatně vedle existenční persekuce na zposlušnění mnoha rodičů. Znam řadu životních příběhů, ve kterých děti jako rukojmí státu sehrály základní roli a staly se jedinou motivací postojů k obnovenému pořádku. Tato politika byla státem nabídnuta jako čestné východisko. Ústup z přesvědčení, který je motivován rodičovskou láskou, se v československé společnosti pokládá za čestný ústup. Spíše naopak — s nepochopením se setkává postoj, který vystavuje vlastní děti nepřizní státu.

[...] Znam důvěrně příběh dívky, která se už osmkrát zúčastnila výběrového řízení. Pokaždé se zkušební komise shodla na tom, že její schopnosti a znalosti byly nejlepší. Přesto byla osmkrát odmítnuta. V přijímací komisi byly její schopnosti smeteny se stolu a diskutovalo se o hříších jejích rodičů. Tato dívka si protrpěla všechno, co je možné si v takové situaci protrpět. Když šla naposledy k přijímacím zkouškám, její spolužačky z gymnázia právě promovaly, obklopeny kyticemi a šťastnými rodiči. Jednou už dostala vyrozumění podepsané rektorem univerzity, že byla přijata. Prožila tři dny nevěřicného štěstí a pak dostala přípis podepsaný tímtež rektorem, ve kterém své rozhodnutí odvolává, a to vše bez slova vysvětlení. Měl jsem ten přípis v rukou a nechtělo se mi věřit, že akademický funkcionář, jenž bývá oslovován magnificence, je schopen zrušit ve třech dnech své rozhodnutí, aniž dal třeba i tajně najevo, že je jen loutkou v rukou mocných tohoto světa.

[...] A tak se v důsledku korupce, intervencí, protekcionářství, rodičovských

zásluh a politické pomsty devaluje na samém začátku smysl vysokoškolského studia. Úroveň vysokých škol se přizpůsobuje schopnostem privilegovaných a postupně zanikají na vysokých školách stopy tvořivé intelektuální práce. Diskuse jako metoda studia byla vymýcena. Vědecké spory byly zapomenuty, živoří jen v těch nejodtažitějších disciplínách. Nová generace studentů, majitelů výsad studovat, čeká až skončí léta bezduché formálnosti studia, učí se ke zkouškám a poslušně chodí na schůze svazu mládeže. Profesori přednášejí a studenti si zapisují. Produkuje se nová generace němé inteligence reálného socialismu.

V ideologicky rozčtvrceném světě je pravdy stále méně. Zideologizovaná skutečnost je posunuta od pravdy směrem ke lži. Na všech stranách a ve všech ideologiích. A tak naděje na pravdu jsou malé. Přesto, že lež se kupí na všech stranách, je naším problémem lež naše, státní lež reálného socialismu. Není nová a v Československu není totožná s obnovováním pořádku. Byla tu vždy, jen stupeň její nehoráznosti se měnil. Zvykl jsem si na ni tak, jak si na ni zvykli všichni občané. Je součástí veřejného života a neproniká do oblasti mravního hodnocení.

[...] Když byl obnovován pořádek, vrátil se stát ke lži i k utajování. Do utajované skutečnosti se ponořily i ty jevy, které dokonce i v padesátých letech trochu vyčnívaly na povrch. Devět desetin státního ledovce se ponořilo pod hladinu. Občan se v obnoveném pořádku kromě té nejhrubší mluvy nedoví takřka nic o obraně státu, o zahraničním obchodě, o mezinárodních smlouvách a půjčkách, o cenách dodávek, o devizovém hospodářství, o struktuře státních dotací, o výrobních cenách zboží, neřku-li o dodávkách zbrani do zahraničí.

V obnoveném pořádku nabylo utajování podob až zcela absurdních. Nejen že se utajuje plánované zvýšení cen, co vyvolává pravidelné nákupní paniky, nejenže se utajuje zločinnost, což opět vede k šíření fantastických zkazek, krvavějších než zprávy bulvárních večerníků, utajují se však i věci naprosto podružné, naprosto bez významu pro základní strukturu obnoveného pořádku. Utajují se honoráře umělců a populárních zpěváků, premie profesionálních a poloprofesionálních sportovců, což vede zbytečně k výbuchům sociální závisti. Utajuje se soukromný život prominence všeho druhu, což vede opět k šíření vděčných klepů. Utajuje se výstavba zdravotnických, rekreačních a t.zv. účelových zařízení pro privilegovaný státní a stranický aparát, což opět vede k dohadům, kolik to stálo. Utajená zůstává aktivita všech složek bezpečnosti, tedy i ta aktivita, která je veřejnosti naprosto prospěšná. Pokud je to možné, utajují se neštěstí a požáry. Důsledně se utajují všechny politické aféry. Politický život probíhá v utajeném příšeří a v stejném příšeří žijí i jeho představitelé. V tom není třeba hledat skromnost, ale především znemožnění jakéhokoli soutěžení ve veřejnosti. Každá soutěž o politickou popularitu je předem podezřelá, protože navozuje myšlenku volby podle měřítek veřejnosti. Politická volba v reálném socialismu je však vždy jen výsledkem nejinternějších úvah a celé rady taktických kalkulací. [...]

Korupce

[...] Téměř nepozorovaně se stala drobná korupce součástí života v reálném socialismu. Vzkvétala již v šedesátých letech a v obnoveném pořádku, který zničil všechny možnosti veřejného protestu, se pociťuje jako něco zcela normálního. Zmizely zábrany a přestalo být hanbou přijímat pozornosti a úplatky. Chce-li dnes občan dosáhnout něčeho, co není naprosto samozřejmé jako třeba koupě chleba nebo vytrhnutí zubu na pohotovostní ambulanci, zakalkuluje do svého počínání některé z podrobně rozpracovaných metod korupce. Od hrubého vražení zmuchlané stovky do kapsičky montérek až po rafinované kombinace úsluh všeho druhu.

[...] V obnoveném pořádku se stal zřetelným třetí stupeň korupce — korupce politické. Je to korupce neméně hanebná, i když ji jako korupci nevnímáme, protože je organickou součástí státního řádu. Nemá tradiční podobu. V reálném socialismu si není možné koupit poslance, zaplatit přízeň v novinách, či horentní sumou zabezpečit státní dodávky. Tento typ korupce zůstává vyhrazen pro parlamentní demokracie tradičního typu. Opozičního poslance si nemůžeme koupit, protože neexistuje a se státem nelze obchodovat, protože mu i tak všechno patří a my mu nemáme co nabídnout, kromě svých služeb.

Jako jediný monopolní dodavatel výsad, blahobytu, peněz, výjezdních doložek do kapitalistických států, vysokoškolského studia, nejrůznějšího druhu povolení a pod. je stát schopen koupit si nejen jednotlivce, ale celé společenské vrstvy. A také to bezostyšně dělá. Jako protihodnotu nechce nic jiného než politickou loyaltitu, poslušnost a nahlas projevený souhlas.

[...] Stát si koupil především oddané lenníky do klíčových hospodářských a politických funkcí. A zaplatil za to naprosto legálně vysokými platy a řadou výsad, které neodmyslitelně patří k životu privilegované vrstvy a o kterých je lid podrobně informován vlastními kanály. Vypravuje o tomto privilegovaném životě se stejným zanícením, s jakým asi čte část lidí na Západě historky ze života zbylé šlechty. Když se městem řítí za ječícího policejního doprovodu kolona černých aut, říká se, že zas jedou na nějakou recepci. Šoféři těchto černých šestsettrojek jsou oblíbenými vypravěči klepů ze života lepší společnosti. K takovému životu patří zvláštní lékařská péče ve státních sanatoriích, přístup ke všem požitkům, lehkost v překonávání úředních postupů, nejlepší školy pro děti, patronance nad širší rodinou a rodnou vesnicí a pod. Tento typ výsad představuje často mnohem vyšší hodnotu než samotné peníze. Těmito legálními úplatky se podařilo dosáhnout podivuhodně rychlých změn v politických postojích mnoha bývalých funkcionářů i adeptů na vysoké funkce. Zvláště ti, kteří už okusili z příjemnosti života na výsluní, považovali často za rozumnější vzdát se raději veřejně vyhlášených zásad a přísah věrnosti poraženému vedení strany než těchto příjemností. A na uvolněná místa byli lehce koupeni ti, kteří jich toužili okusit.

Adaptace

Při čisté racionálních úvahách se obnovený pořádek v Československu jeví jako bludný kruh absurdit, abnormálností a slabostí. Takže je na místě otázka, proč se tento systém dávno nerozpadl. Je to jistě otázka, která zaměstnává intenzivně strategy světové rovnováhy, zabývají se jí skvěle vybavené vědecké ústavy, věnují se jí věhlasní novináři a politologické autority. Četl jsem mnoho odpovědí na tuto otázku. A ještě častěji jsem si sám nad ní lámal hlavu.

Žiju v zemi, jejíž hospodářský, politický a kulturní život vytváří denně celou řadu absurdit, které pobuřují zdravý rozum. Jestliže nemá člověk mozek úplně otupen, narazí v průběhu obyčejného všedního dne na deset situací, nad kterými se rozum zastaví v němém údivu.

[...] Na začátku éry obnoveného pořádku jsem klamal sám sebe, když jsem si říkal, že absurdity už nemohou dále trvat, že systematické urážení zdravého rozumu povede k nějaké nejasné katastrofě. Podcenil jsem jeden z nejdůležitějších faktorů vnitřní stability reálného socialismu, a to faktor *adaptace*. Adaptace občanů na základní determinaci lidského života v reálném socialismu. Tato adaptace není navíc nového data, ale je výsledkem historického procesu, ku podivu jen třicetiletého, ve kterém se tři generace Čechů a Slováků staly součástí přesně určené sociální struktury, značně odlišné od struktur předcházejících. Obyvatelstvo země, která se téměř vzorově rozvíjela v souladu s hlavními vývojovými rysy evropské civilizace, se přizpůsobilo systému, který se mnohým zdál zpočátku přechodný, absurdní, nestabilní a ve svých výstřelcích šílený. Adaptace však měla úspěch proto, že systém reálného socialismu byl v jistém ohledu přehledný, jednoduchý, pohodlný a nekladl na přizpůsobivost veliké nároky.

[...] Pro život v novém systému stačilo občanu vzít na vědomí jen několik nejvýraznějších faktů: že vládne jen jedna strana, že je jen jediná pravda, že stát je jediný vlastník a jediný zaměstnavatel, že osud člověka je závislý na přízni či nepřizni tohoto státu, že svět je rozdělen na přátele a nepřátele, že souhlasit se vyplácí a nesouhlasit nevyplácí, že hlavou nikdo zeď neprorazí, že stát nechce člověka celého, ale jen tu jeho menší část, která vystupuje nad hladinu veřejného života, a že tedy bude-li touto svou částí přikyvovat jediné pravdě, může si v celé neveřejné sféře dělat co chce. Stát dal svým občanům najevo, že nepotřebuje občany do hloubky duše přesvědčené o postulátech každodenní propagandy, že mu stačí pasivní loyality, uznání základních pravidel ve vztazích mezi občanem a státem, mezi občanem jako zaměstnancem a státem jako zaměstnavatelem, mezi občanem jako konzumentem a státem jako monopolním dodavatelem zboží, služeb, kultury, sociální ochrany, vzdělání a pod.

Dobrym předpokladem pro adaptaci v nových poměrech bylo poznání, že neexistuje jiná alternativa. Toto poznání se prohlubovalo s plynutím času.

[...] Obnovení pořádku probíhalo v Československu proto tak hladce, že v jádře bylo celé obyvatelstvo na daný typ pořádku už navyklé a nově zpřístupnění pravidel se stalo prostě signálem pro zapojení adaptačních stereotypů. Každý je někde zaměstnán a musí dodržovat státní pravidla zaměstnaných. Musí chodit pravidelně do práce, ale není tak docela nutné, aby tam pracoval. Adaptovaný člověk zná tisíce způsobů, jak nepracovat nebo pracovat málo, a přesto mít pověst dobrého pracovníka. Tato zaměstnanost je základní sociální jistotou. Jen pro menšinu lidí v náročných, ale atraktivních zaměstnáních je tato jistota podmíněna manifestační služebností režimu. I z nižších platů lze žít na nižší úrovni obecného standartu. Šikovnější si mohou přivydělat. Není třeba šetřit na nemoc a na stáří. Skromné bydlení je levné. Adaptace v konzumní oblasti znamená, že se smíříme se skutečností, že jednou není to a podruhé ono. Plodem adaptace je shánlivost, ztracený čas ve frontách a čas ztracený běháním po obchodech, ale i obrovská vynalézavost při obstarávání atraktivních výrobků.

Plodem adaptace je celá řada obdivuhodných dovedností občanstva, které jsou snad v jiném světě neznámé: je to dovednost procestovat půl Evropy s autem plným konzerv, sehnat léky, které se prodávají jen ve Švýcarsku, skvěle vařit se čtvrtinovým sortimentem potravin, které jsou jinde na světě v běžném prodeji, mít cibuli, která už není měsíce na trhu, udržovat v provozu obskurní značky aut, na které se v Československu nikdy neprodávaly náhradní součástky, pustit se do stavby půlmilionové vily při oficiálním příjmu kolem tří tisíc měsíčně. Těchto dovedností vyvolala adaptace v konzumní oblasti stovky a budí někdy skutečnou úctu, pokaženou trochu vědomím, že energie národa by se dala využít i rozumněji. Kavárny, hospody a restaurace jsou po celý den plné, i když jsou všichni lidé zaměstnání. Hory jsou plné lyžařů, jejichž výstroj přesahuje svou cenou často půlroční průměrný plat, téměř všichni mladí lidé jsou informováni o produkci beatových skupin, jejichž nahrávky nikdy československý rozhlas nevysílá, v zemi s nejdražším benzinem ucpou ráno všechny ulice auta, řízené muži spěchajícími do práce. Dívám se často na jevy tohoto typu a musím se přiznat, že je nedovedu přesvědčivě vysvětlit. Tato adaptace na konzumní nedostatečnost systému je jistě známkou národních schopností, ale člověka se zmocňuje smutek, když si uvědomí, kolik iniciativy, vynalézavosti a času spotřebuje adaptovaný člověk, aby v touze po špatně chápané světovosti dosáhl druhořadých konzumních ideálů.

[...] Poslouchám řeči adaptovaných občanů v jejich soukromí a zdá se mi, že se mstí. Zuřivě a bezmocně se mstí za ztrátu své veřejné tváře, za ponižování, za své bázně, za permanentní strach, za vlastní pokrytectví, za lži, kterým musí naslouchat a s nimiž musí souhlasit. Za drobné zrady, které museli napáchat na sobě a často na svých bližních. A přesto opět budou manifestačně souhlasit, mávat v průvodech mávátky, platit známky do legitimace Svazu přátel, zvedat ruce na schůzích a podpisovat rezoluce. Jsou svázáni se svým státem celou existenční základnou a kdyby odmítli, mohli by ztratit to jediné, co adaptovanému občanu zůstává — svou privátní

sféru. Její omezené, ale přesto lákavé možnosti jsou také darem od státu. Jsou odměnou za adaptaci.

Adaptace v reálném socialismu je zvláštním druhem společenské smlouvy, jakou by si Jean Jacques těžko vymyslel. Je to však společenská smlouva poměrně spolehlivá, funguje už celá desetiletí a je základem stability reálného socialismu. Zajišťuje pořádek ve státě spolehlivěji než drahé a zbytečné dohlížecí orgány. Základní podmínkou pro funkci této smlouvy je míra požitků, které může stát povolit občanům v privátní sféře. Jinak řečeno, v tomto obchodě musí občan dostat za svou adaptaci slušné zboží. A stabilita bude okamžitě ohrožena, jestliže cena adaptace bude neúměrně vyšší než hodnota požitků, které je reálný socialismus s to občanům přidělit.

Socialismus v úzkých

[...] Netajím se tu rozčarováním, které ve mně vyvolává termín reálný socialismus. Je to totiž termín, který okradl socialismus o budoucnost, který z hnutí a systému podřízeného plně budoucnosti učinil spokojenou přítomnost. Jinak tomuto termínu ani nelze rozumět, i oficiálně je tak interpretován. Tímto termínem se chce říci, že socialismus jako projekt spravedlivého a neustále se proměňujícího uspořádání společnosti přestal existovat, že socialismus je prostě přesně ten systém, který máme v SSSR a zemích východní Evropy. Miroslav Kusý nazývá tuto definici velmi přesně definicí ostenzivní. Je to metoda definování, která je příznačná pro dané ideologické zoufalství. Na otázku, co je to socialismus, se odpovídá ukazováním prstem: toto je socialismus. Přičemž onen ukazovák upadne do rozpaků, když by měl být namířen na Jugoslávii, Čínu nebo dokonce na Albánii. Je tím však řečeno, že brát vážně je možné jen reálně existující systémy socialismu a všechno ostatní je pouhý tlach na oklamání veřejnosti, především eurokomunismus je takovým tlachem, demokratický socialismus je takovým tlachem a největším tlachem byl směšný a krátkodechý socialismus s lidskou tváří v Československu.

[...] Skutečností zůstává, že reálný socialismus je dnes ideologicky vyprázdněný. Jedinou ideologií je apologetika přítomnosti, apologetika politického systému, hospodářského růstu, vojenské moci, sociální stability, sociálních jistot, zaměstnanosti a pod. Dvacátý sjezd KSSS byl posledním sjezdem, který se pokusil formulovat novým způsobem některé staré teoretické problémy. Od těch dob je reálný socialismus vyrušován z ideového klidu jen výzvami zvenčí a vnucenými konfrontacemi s maoismem, eurokomunismem, odmítáním hegemonismu a jinými odchylkami od kanonizované přítomnosti reálného socialismu. V této konfrontaci postupuje neobratně, stejně tak jako v konfrontaci se svou vnitřní opozicí v otázce lidských práv. Nemůže tomu být ani jinak, když se sám uzavřel jen do jednoho rozměru, do rozměru přítomnosti, a není již schopen sebekritiky a do budoucnosti zaměřené reformy. [...]